

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ ЯК ОРГАН РЕГУЛЮВАННЯ ФІНАНСОВО- КРЕДИТНИМИ УСТАНОВАМИ

*І. В. Рудченко,
к. е. н., доцент кафедри фінансів
та банківської справи,
Класичний приватний університет*

У статті автором досліджено основні функції Національного банку України, його правовий статус, роль НБУ у врегулюванні фінансового стану комерційних банків.

ВСТУП

Становлення в Україні відносно розвиненої ринкової системи господарювання можливе лише за умови реалізації ефективної економічної стратегії. Особливої ваги набуває потреба ретельного опрацювання засобів економічної стратегії та тактики, що застосовуються в організації управління та регулювання фінансово-кредитними системами. Саме це викликає необхідність дослідження та використання в Україні світового досвіду реформування фінансово-кредитних систем та передусім банківської системи як найбільш важливої її складової.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Дослідити основні завдання та функції Національного банку в регулюванні діяльності фінансово-кредитних установ.

РЕЗУЛЬТАТИ

Проблеми організації управління та регулювання фінансово-кредитних систем, їх розвиток в умовах ринкової трансформації знайшли відображення в працях багатьох українських дослідників: О. Амоші, В. Андрійчука, В. Бесєдіна, О. Білоруса, І. Бураковського, А. Гальчинського, В. Гейця, О. Галушка, О. Дзюблюка, М. Зверякової, В. Лісицького, В. Литвицького, Б. Квашнюка, Т. Ковальчука, І. Крючкової, Д. Лук'яненка, О. Мельниченка, В. Мельничука, О. Мозгового, В. Міщенко, А. Мороза, В. Новицького, Ю. Пахомова, О. Плотникова, О. Розинки, А. Рум'янцева, Т. Савлука, А. Філіпенка, В. Черняка, В. Шевчука та ін.

У Законі України "Про банки і банківську діяльність" [1] визначено, що банківська система України складається з Національного банку та інших банків, які створені й діють на території України відповідно до положень цього закону.

В цьому ж Законі також уперше передбачено розподіл банків за територіальною ознакою і цілями створення. Закон визначає структуру банківської системи, економічні, організаційні і

правові засади створення, діяльності, реорганізації і ліквідації банків.

Метою Закону є правове забезпечення стабільного розвитку і діяльності банків в Україні і створення належного конкурентного середовища на фінансовому ринку, забезпечення захисту законних інтересів вкладників і клієнтів, створення сприятливих умов для розвитку економіки України та підтримки вітчизняного товаровиробника.

Центральний банк будь-якої держави посідає особливе місце в банківській системі. Законом "Про Національний банк України" закріплено, що НБУ є центральним банком та наділений особливим правовим статусом, оскільки як особливий центральний орган державного управління здійснює регуляторне державне управління банківською системою.

Одночасно з цим НБУ не є органом виконавчої влади, але за спрямованістю здійснюваних повноважень та виконанням своїх функцій більше відноситься саме до сфери державного управління, тобто НБУ бере безпосередню участь у державному управлінні фінансово-кредитною системою.

Відповідно до Конституції України, основною функцією Національного банку України є забезпечення стабільності грошової одиниці України. Щоб виконати свою основну функцію, Національний банк сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також, у межах своїх повноважень, цінової стабільності. При цьому Національний банк є особливим центральним органом, який не повинен нести ризики через поточну діяльність уряду та інших органів влади. Так, Національний банк не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади, а органи державної влади не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання [3]. Закріплення за НБУ статусу особливого центрального органу державного управління виводить його з-під юрис-

дикції уряду, що є необхідною умовою для його ефективної діяльності з підтримки грошово-кредитної та валютної стабільності. НБУ є підконтрольним та підзвітним Верховній Раді України.

Відповідно до Закону "Про Національний банк України" [3], Національний банк виконує ще й такі функції:

- відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику;

- монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує її обіг;

- виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування;

- встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;

- організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;

- визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками;

- визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує та контролює створення електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;

- здійснює банківське регулювання та нагляд;

- веде Державний реєстр банків, здійснює ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законами випадках;

- веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем;

- здійснює сертифікацію аудиторів, які проводять аудит банків, тимчасових адміністраторів та ліквідаторів банку;

- складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування;

- представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;

- здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій;

- забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами;

- аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінових та валютних відносин;

- організує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей;

— реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі Національного банку;

— бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України;

— визначає особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду, здійснює мобілізаційну підготовку системи Національного банку;

— здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом.

З метою виконання цих функцій за НБУ законодавчо закріплене право видавати обов'язкові для виконання органами державної влади, місцевого самоврядування, банками та іншими підприємствами нормативно-правові акти з питань, віднесених до його компетенції.

НБУ також є й банківською установою, що може виконувати певні операції господарюючого суб'єкта з метою забезпечення виконання основних покладених на нього функцій, зокрема:

— надавати кредити комерційним банкам для підтримки ліквідності;

— надавати кредити Фонду гарантування вкладів фізичних осіб під заставу цінних паперів;

— здійснювати дисконтні операції з векселями і чеками;

— купувати та продавати на вторинному ринку цінні папери;

— відкривати власні кореспондентські та металеві рахунки у закордонних банках і вести рахунки банків-кореспондентів;

— купувати та продавати валютні цінності з метою монетарного регулювання;

— розміщувати золотовалютні резерви самостійно або через банки, уповноважені ним на ведення валютних операцій, виконувати операції з золотовалютними резервами України;

— приймати на зберігання та в управлінні державні цінні папери й інші цінності;

— видавати гарантії і поруки відповідно до положення, затвердженого Радою Національного банку;

— вести рахунок Державного казначейства України;

— виконувати операції з обслуговування державного боргу, пов'язані із розміщенням державних цінних паперів, їх погашенням і виплатою доходу за ними [3].

Нове законодавство також номінально передбачає диференціацію банків за спектром послуг, що надаються: банки в Україні можуть функціонувати як універсальні чи як спеціалізовані. За спеціалізацією банки можуть бути ощадними, інвестиційними, іпотечними та розрахунковими. Статус спеціалізованого ощадного банку отримує у тому разі, якщо більш ніж 50% його пасивів — внески фізичних осіб. Закон не лише не зазначає особливостей, принципів діяльності спеціалізованих банків, а й не дає визначення іпотечним, інвестиційним, розрахунковим банкам [1].

Чинний Закон України передбачає також розподіл банків на групи за мінімальним розміром статутного капіталу на момент реєстрації: 1) місцеві кооперативні банки — 1 млн євро; 2)

комерційні банки, що здійснюють свою діяльність на території однієї області, — 3 млн євро; 3) банки, що здійснюють свою діяльність на території всієї України, — 5 млн євро [1].

Однією з особливостей перехідного періоду формування вітчизняної банківської системи донедавна був брак належної правової бази діяльності інвестиційних банків.

Із прийняттям Закону України "Про банки і банківську діяльність" інвестиційні банки отримали легітимний статус одного зі спеціалізованих видів банківських структур. Виділення їх в окрему групу викликане розподілом праці та потребами диверсифікованого розміщення вільних ресурсів.

В Україні власне інвестиційних (за західними стандартами) банків ще немає, оскільки нашому фінансовому ринку притаманна універсальна європейська модель організації банківської справи. Головним нормативним актом, що регулює інвестиційну банківську діяльність, є постанова правління НБУ від 28.08.2001 року № 368 "Про затвердження Інструкції про порядок регулювання діяльності банків України", де визначено й директивні вимоги добанківського інвестування. Так, норма вкладення в цінні папери одного емітента щодо регулятивного капіталу банку становить 15%, а величина загальної суми інвестування через придбання частки статутних фондів господарських товариств — 60% [7].

За наслідками 2001 року, обсяги портфеля цінних паперів зросли більш ніж удвічі — до 4,38 млрд грн., Але кредитні угоди домінували й упродовж останніх рокиві тенденції зберігалися. Так, процентні доходи фінансово-кредитних установ, отримані від операцій кредитування, мають найбільшу питому вагу в структурі доходів — приблизно 65% [7].

Виходячи з цього, фахівці вважають, що на сьогодні очікувати очевидного домінування відокремленого банківського інвестиційного посередництва передчасно.

Нині вибірково активність фінансово-кредитні установи виявляють на ринку ощадних та депозитних сертифікатів. Емісія цінних паперів власного боргу дає змогу диверсифікувати варіанти залучення коштів й одночасно встановлювати прогнозовану перспективу щодо відносин із покупцями цих фінансових інститутів. Хоча депозитний сертифікат власне не є цінним папером, але за сутністю нічим не відрізняється від ощадного та дає змогу заощадити транзакційні витрати при емісії.

Комерційні банки, маючи право використовувати тимчасово вільні кошти інших осіб, мають забезпечувати свій здоровий та сталий фінансовий стан. Цей обов'язок комерційних банків конкретизується в 19 економічних нормативах, які визначаються відповідно до нормативно-правових актів Національного банку [5]. Така кількість економічних нормативів і їх зміст в цілому відповідає міжнародній практиці. Ця, а також і інші обставини дають підставу стверджувати, що регулювання банківської діяльності встановленими в Україні економічними нормативами не можна оцінювати як надмірне.

Ступінь безпосереднього впливу кожного із нормативів на кредитну діяльність комерційних банків є різним. Частина цих нормативів спеціально встановлена для регулювання капіталу, інші — кредитних операцій, а також враховують та регулюють кредитні операції комерційних банків в сукупності з іншими активними операціями, деякі мають опосередковане відношення до кредитної діяльності та спрямовані переважно на регулювання інших банківських операцій.

Юристи вважають, що принципи кредитування, що сформульовані в Положенні Національного банку України "Про кредитування", слід визнати такими, що одночасно мають і фінансово-правовий, і цивільно-правовий зміст. По-друге, якщо норми фінансового права і зобов'язують комерційний банк діяти певним чином відносно позичальників або встановлюють обмеження відносно умов кредитування, вони безпосередньо обумовлюють зміст кредитного зобов'язання. По-третє, в деяких випадках нормами фінансового права комерційним банкам приписується передбачати у кредитних договорах певні умови. За загальним правилом комерційні банки виконують ці приписи, отже, можна говорити про те, що норми фінансового права впливають на зміст кредитного зобов'язання [5].

Важливим сегментом ринку фінансових послуг в Україні є лізинг. Дозвіл на проведення лізингу банки одержали ще 1990 року, коли прийняв Закон України "Про банки і банківську діяльність". У новому Законі України "Про банки і банківську діяльність" від 7 грудня 2000 року також йдеться про додаткову можливість займатися лізингом. Діяльність лізингових компаній регламентується Законом України "Про лізинг" (у новій редакції Закон України "Про фінансовий лізинг" від 11 грудня 2003 р.) [2].

Лізинг — перспективний фінансовий інструмент, що сприяє ефективному розвитку виробництва, активізації інвестиційних процесів. Однак частка лізингу в загальному обсязі інвестицій в Україні становить лише 1%, тоді як у країнах Західної Європи приблизно 25%.

Комерційний банк може виступати і лізингоотримувачем, і лізингодавцем, здійснюючи самостійно проекти з модернізації.

Однак у межах чинного законодавства України банку неможливо повною мірою відчутти перевагу лізингу, коли банк виступає лізингодавцем самостійно, тому що дуже багато чинників економічного й законодавчого характеру роблять таку операцію не вигідною.

Відповідно до вимог Національного банку України комерційний банк може проводити лізингові операції тільки за рахунок власних коштів, тобто, по-перше, не має можливості залучати дешеві кошти західних банків, по-друге, комерційному банку доводиться вилучати значні обсяги коштів, які він міг би використовувати на придбання устаткування.

Інструкцією Національного банку України "Про порядок регулювання діяльності банків в Україні" встановлено нормативи, які при розрахунку пе-

редбачають зобов'язання щодо лізингу (балансовий рахунок 2075). Так, цією інструкцією визначено, що норматив "співвідношення великих кредитних ризиків (з обліком усіх позбавлених зобов'язань) і капіталу показника не може перевищувати восьмикратного розміру регулятивного капіталу банку.

Одним із напрямів розвитку банківського бізнесу є створення ФПГ. Діяльність фінансово-промислових груп загалом та їх учасників зокрема регламентується Законом України "Про промислово-фінансові групи в Україні" від 21.11.1995 р. (ВВР № 437/95); постановою Кабінету Міністрів України № 781 від 20.07.1996 р., якою затверджено положення "Про створення (реєстрацію), реорганізацію та ліквідацію промислово-фінансових груп"; уками Президента України "Про окремі питання створення промислово-фінансових груп" № 754/98 від 18.07.1998 р. і "Про деякі питання створення промислово-фінансових груп" № 597/99 від 01.06.1999 р.

Головне завдання банку — учасника фінансово-промислової групи — концентрація капіталу на пріоритетних напрямках, фінансування інноваційних проєктів, науково-дослідних та конструкторських робіт.

ФПГ, як і будь-яка підприємницька структура в Україні, діють в умовах ризику особливого роду. Тобто це не є традиційний ринковий ризик, зумовлений об'єктивними факторами, оскільки для вітчизняних підприємств існує постійна загроза зміни правил гри, встановлених державою.

Нині для банків України особливе значення має зростання інвестиційної привабливості, капіталізації прибутків і прибутковості акцій.

В ЄС і Україні існують відмінності в схемах гарантування банківських вкладів. Для країн ЄС порівняно з Україною характерний високий рівень компенсації, які виплачуються за схемами гарантування вкладів. Всі недоступні депозити одного вкладника в одній кредитній установі гарантовано компенсуються в розмірі не менше 20 000 євро, незалежно від кількості таких депозитів та їх валюти.

З метою зближення законодавства України і Європейського Союзу планується вдосконалити:

- процедуру системи реєстрації права на нерухомість із прив'язуванням до конкретної земельної ділянки;

- механізм встановлення пріоритету першого кредитора шляхом реєстрації тягаря майна;

- порядок декларування ліквідної продукції сільського господарства із використанням її як застави при кредитуванні;

- систему нагромадження й обміну інформацією про кредитоспроможність позичальників банку на основі даних бюро кредитних історій;

- процедуру повернення стягнення і реалізації закладеного майна шляхом визначення умов його реалізації [6].

Для реалізації цих заходів в Україні планується прийняти законодавчі документи: "Про державну реєстрацію майнових прав на нерухоме майно і їх обмеження", "Про прості і подвійні складські свідоцтва", "Про організацію формування і повернення кредитних історій", "Про

іпотеку цінних паперів" та ряд інших.

На думку фахівців, найважливішими напрямками вдосконалення банківського законодавства є:

- збільшення відкритості і прозорості банківської діяльності;

- забезпечення доступу для філій іноземних банків;

- створення кооперативних банків;

- організація формування й обігу кредитних історій [6].

В країнах ЄС створено більш сприятливі умови для забезпечення доступу для філій іноземних банків. Так, у ЄС після вступу в силу Другої банківської директиви про надання інвестиційних послуг транскордонне і пряме надання послуг кредитними установами та інвестиційними фірмами функціонує в системі "єдиної ліцензії" і "контролю країни походження". Фінансові установи, які отримали ліцензію в одній державі — члені ЄС, можуть створювати філії й надавати послуги в інших державах ЄС без додаткового дозволу країн, що приймають.

На відміну від цього, законодавство України передбачає нагляд за діяльністю всіх філій іноземних кредитних установ й вимагає здійснювати спостереження за операціями всіх іноземних фінансових установ, які надають послуги на її території без заснування.

В угоді про партнерство і співробітництво між ЄС і Україною зазначається, що Україна повинна надавати національний режим для операцій, які здійснюють філії банків ЄС, утворені на її території. ЄС зі свого боку може надавати українським філіям лише режим найбільшого сприяння. Але на території ЄС не допускається дискримінація іноземних філій інших учасників кредитних відносин, в тому числі філій українських банків.

В країнах ЄС кредитування бізнесу в сільській місцевості здійснюється переважно на базі кооперативних форм кредитування. Закон України "Про банки і банківську діяльність" передбачає створення мережі кооперативних банків, які повинні орієнтуватись на кредитування аграрного сектору й дрібних позичальників: фермерів, сільськогосподарські кооперативи, міні-цехи з переробки продукції, особисті підприємства господарства. Але сьогодні в зв'язку із низькою рентабельністю таких операцій фінансово-кредитні установи не зацікавлені у наданні цих кредитів.

Дотримання вимог, прийнятих у країнах ЄС, означатиме для України передусім створення ефективного, розвинутого банківського нагляду, який би відповідав міжнародним зразкам. Без цього неможливий розвиток надійної та безпечної банківської системи, здатної обслуговувати потреби економіки й населення та водночас гарантувати безпеку довірених їй коштів.

Отже, основними напрямками регулювання банківського сектору варто вважати:

- удосконалення законодавчої бази, приведення її у відповідність до міждержавних і передусім європейських вимог;

- розробка стратегічних напрямів розвитку фінансово-кредитної системи;

- запровадження сучасних інформаційних технологій баз ведення банківської справи з метою підвищення ефективності роботи комерційних банків;

- вдосконалення корпоративного управління банками.

На нашу думку, важливо встановити оптимальне співвідношення між регулюванням фінансово-кредитного сектору і досягненням ним певного рівня самостійності та саморегулювання. Тобто перевагу варто віддавати не жорсткому регулюванню, а так званому пруденційному, для якого характерно:

- стимулювання конкуренції через ліцензії на певні види діяльності;

- створення умов для диверсифікації діяльності;

- саморегулювання.

Весь комплекс заходів держави з організації управління та регулювання фінансово-кредитної системи можна звести до комплексу превентивних заходів (резервування, аудит, система нагляду НБУ, встановлення нормативних вимог, інтенсифікація обстеження тощо); комплексу штрафних заходів; комплексу санаційних заходів (система реорганізації та реструктуризації банків, рефінансування).

На нашу думку, в комплексі цих заходів існує суттєвий недолік: слабо виражена заохочувальна система.

З метою заохочення можна запровадити такі заходи:

- пільгове оподаткування;

- оптимальні ставки рефінансування;

- залучення до виконання пріоритетних державних програм тощо.

ВИСНОВКИ

Основною функцією Національного банку України є забезпечення стабільності грошової одиниці України. НБУ за статусом є особливим центральним органом, що не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади та виведений з-під юрисдикції уряду, і це є необхідною умовою для його ефективного діяльності з підтримки грошово-кредитної та валютної стабільності. Обґрунтовано роль НБУ у врегулюванні фінансового стану комерційних банків та у визначенні методики контролю кредитного портфеля, основою якої є вироблення й встановлення стандартів. Позитивне значення має аналіз інформації, яку здійснює НБУ, публікуючи зведені, порівняльні та інші дані, необхідні для аналізу стійкості та надійності комерційних банків.

Література:

1. Закон України "Про банки та банківську діяльність" від 07.12.2000 р., № 2121-III.

2. Закон України "Про фінансовий лізинг" від 16.12.1997 р., № 723/97-ВР.

3. Закон України "Про Національний банк України" від 20.05.1999 р., № 679 — XIV.

4. Васильченко З.М. Комерційні банки: реструктуризація та реорганізація: Монографія. — К: Кондор, 2004. — 528 с.

5. Очкурченко С.В. Правове регулювання відносин, що виникають в процесі кредитної діяльності комерційних банків: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Одеська національна юридична академія. — Одеса, 2001. — С. 17—19.

6. Сынкова Е.М. Банковское право ЕС и Украины: пути интеграции // Банкирь. — 2005. — № 1. — С. 28—29.

7. Тарасовець О.М. Перспективи розвитку банківських послуг // Фінанси України. — 2004. — № 1. — С. 94—45.